



SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

PROF. DR. YILMAZ ÖNGE ARMAĞANI

1993
KONYA

TÜRK VE İSLÂM SANATLARINDA ALTI KOLLU YILDIZ (MÜHR-İ SÜLEYMAN) (1)

Doç. Dr. Nusret ÇAM (*)

Türkçede Süleyman Peygamber'in mührü anlamında "mührü Süleyman" olarak kullanılan terim, genelde merkezleri aynı olan iki eşkenar üçgenin karşılıklı olarak birbirine geçmesiyle meydana gelen altı kollu yıldızla delâlet etmektedir. Bununla birlikte, üçgenleri meydana getiren çizgilerin, birbirlerini saç örgüsü şeklinde altlı üstlü kesmeyip düz olarak devam etmesiyle meydana gelen altı kollu yıldızlar da bu isimle anılmaktadır. Bu kelimenin doğru imlası "mühr-i Süleyman" olduğu halde, her iki kelimedeki "ü" seslerine uyum sağlamak için bu iki kelimeyi birbirine bağlayan "-i" sesi "ü" ye dönüşmüştür. Türkçede aynı anlama gelen, fakat daha az kullanılan "hâtem-i Süleyman" terimi de vardır. Bu terimin İngilizce karşılığı "seal of David", "Star of David", "David's shield" veya "magen David"dir. Hemen belirtelim ki, İslâm dünyasında "mührü Süleyman" olarak bilinen bu işâret, bütün Yahudi ve Hristiyan dünyasında Süleyman'ın değil de Davud'un adıyla bilinir. Onlar, "Süleyman'ın mührü" teriminden, altı kollu değil, beş kollu yıldızı anarlar.

İslâm dünyasından başka, Hristiyan ve Yahudiler'ce de tanınıp altı kollu yıldız motif, Gertrude Jobes'un mitoloji, folklor ve sembollerle ilgili lügatinde "Yahudiliğin amblemi, İlâhî himâyeyi sembolize eder" şeklinde izah etmiştir (2). *Les Religions Les Dictionnaires du savoir Moderne* isimli lügatte bu terimin çok yaygın bir Yahudi sembolü olduğu belirtildikten sonra, yanlışlıkla Hz. Davud'a atfedilmiş olduğu, aslında onun bu ismi 12. yüzyılda ortaya çıkan David al-Rohi adındaki sahte bir Mesih'in küpesindeki şeklinden aldığı ifâde edilmektedir (3). Tevrat ve İncil'lere âit lügatlerde hiç rastlamadığımız bu terim, hiç şüphesiz en

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1. Türk ve İslâm süsleme unsurlarından bir tanesi de tarih boyunca bu motif olmuştur. Fakat İslâm ülkelerinde, bilhassa da dindar çevrelerde son zamanlarda bu motif, Yahudiliğin sembolü olarak görüldüğünden tepkiyle karşılanır olmuş, bunun neticesinde, mesela Çorum Sungurlu Ulu Camii'nde olduğu üzere (Resim 23) bunların tahribine dâhi gidilmiştir. Bu durum bizi, mühr-i Süleyman'ın menşei konusunda araştırmaya sevk etmiştir.

Tesbitlerimize göre bu konuda şimdiye kadar iki çalışma yapılmış olup birincisi Zeki Kuşoğlu'na "Türk Sanatında mühr-i Süleyman", *ilgi*, Sayı 61 (İlkbahar 1990), s. 32.) ikincisi Sadi Bayram'a ("Türk Kültüründe Mühr-ü Süleyman", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Semineri*, 8 - 10 Nisan 1991, Hacettepe Üniversitesi, Seminere sunulan yayınlanmamış tebliğ) âittir. Bu kondaki çalışmaların çoğalmasa, bu motifin Türk kültüründeki yerinin daha sağlıklı şekilde tesbitine yardım edecektir.

2. Jobes, G., "Magen David", *Dictionary of Mythology, Folklore and Symbols*, c. 2, New York, 1962

3. *Les Religions, Les Dictionnaires du Savoir Moderne*, Paris, 1972, s. 144.

geniş şekilde "Magen Dâvid" başlığı altında *Encyclopedia Judaica*'da yer almaktadır (4).

Altı kollu yıldız motifi, daha Tunç devrinde Mezopotamya'dan İngiltere'ye kadar olan geniş bir alanda kullanılagelmıştır. Ayrıca, onun Hindistan'da ve İber yarımadasında Demir Devri'nde kullanıldığı da bilinmektedir. Bu motifin Yahudiler tarafından zaman zaman lamba ve mühür gibi eşyaların üzerinde herhangi bir özel anlam ifade etmeksizin kullanıldığını gösteren bir örnek, M. Ö. 7. Asıra âit Asayahu oğlu Joshua'nın mührüdür. Altı kollu yıldız, Capernaum sinagoğunda (M.Ö. İkinci veya Üçüncü Asır) bir firiz üzerinde beş kollu yıldız ve gamalı haçla birlikte yanyana bulunmaktadır. Fakat onun burada süsleme dışında başka bir maksatla kullanıldığını gösteren bir işaret mevcut değildir. Ortaçağ öncesinde Yahudilere ve diğer kavimlere âit büyük kitaplarında da bu altı kollu yıldız işâretine rastlanılmamaktadır. Aynı şekilde, Helenistik devir Yahudi işâretleri arasında ne beş kollu, ne de altı kollu yıldız mevcuttur. Fakat, o, pek çok Ortaçağ İbrani el yazması kitaplarda özel bir isme sâhip olmaksızın karşımıza çıkmaktadır. Hattâ bu kullanımın menşei, İslâm ülkelerindeki elyazması Kitab-ı Mukaddes'lere dayandırılmaktadır (5). Bu işâretin Yahudiler arasında belli bir isimle kullanılmasıyla ilgili bilinen en eski kaynak, 14. Yüzyıl başlarında Nahmanidis'in torunu tarafından yazılan *Sefer - ha Gavul*'dur. Altı kollu yıldız burada "magen David" ismiyle zikredilmektedir (6).

Altı kollu yıldız motifinin Romalılar tarafından kullanımının güzel bir örneğini Baalbek'teki Baküs mâbedinde (7) ve Tauroentum'daki yer döşemelerinde görmekteyiz (8) (Resim 1).

Mühr-i Süleyman motifinin özel bir yahudi sembolü hâlinde değil de muhtemelen kiliselerdeki kullanımın bir taklidi olarak Ortaçağ sonlarından kalma bazı sinagoglarda da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna örnek olarak Bohemya'da 14. Yüzyıldan kalma Hamelin ve Budweis'deki yıldızları verebiliriz (9). İspanya, Fransa, Danimarka ve Almanya'da Hristiyanlar ve Yahudiler bu yıldız noterlik işâreti olarak kullanmışlardır.

Bu yıldız 6. Asırda Hristiyan Bizans muskalarında da karşımıza çıkmaktadır. O, yine Bizans ve Ortaçağ Hristiyan kiliselerinde hafifçe eğik bir şekilde işlenmiş olarak görülmektedir. Buna örnek olarak 1266 dolaylarında yapılan Anagni katedralinin vâiz kürsüsündeki motifi verebiliriz (10).

4. Scholem G., "Magen David", *Encyclopedidudaica*, c. 11, Jerusalem, 1972, s. 687.

5. Scholem, G., a.g.e., s. 688.

6. a.g.e., s. 688.

7. Creswell, K.A. C., *Early Muslim Architecture*, c. I/1, Oxford, 1969, s. 202, fig. 116.

8. Creswell, K.A. C., a.g.e., fig. 113.

9. Scholem, G., a.g.e., s. 688.

10. Scholem, G., a.g.e., s. 688.

Hristiyan dünyasında bu şekil, herhangi bir sembolik anlam ifade etmeksizin ve nisbeten kısıtlı bir şekilde kullanıldığı halde, Avrupa'daki Yahudi cemâatler arasında, uzunca bir süre yine belli ve sembolik bir mânâ taşımaksızın, fakat biraz daha yaygın bir biçimde kullanılmıştır. 1354 yılında Prag'daki Yahudi cemâatine, daha sonraki kaynaklarda "Kral Davud'un Bayrağı" denilen ve üzerinde altı kollu yıldız bulunan kendi flamalarını taşıma müsâadesi verilmişti. Bu yıldız, Ortaçağ sonlarına doğru bilhassa sihirle ilgili Yahudi el-yazmalarında muskalar için kullanılmış olup, bunlar arasında yangınları söndürmek için olan birisi çok şöhrat kazanmıştı (11). Hattâ sihir maksadıyla yapılan mühr-i Süleyman motifi, 16. yüzyılda basit tarzda değil, mukaddes isimler ve bunların tertipleri ile meydana getiriliyordu. Büyüyle ilgili metinlerde hem "Dâvud'un kalkanı", hem de "mühr-i Süleyman" terimleri kullanılmışsa da yavaş yavaş birincisi üstünlük kazanmıştır (12).

Bu işaret, 1492'den itibaren, özellikle de 16. yüzyılın ilk yarısından sonra Prag'da ve Foa âilesi tarafından İtalya ve Hollanda'da basılan kitaplarda basımevi markası olarak kullanılmıştır. Böylece o, 17. ve 18. Yüzyıllarda Avusturya, Güney Almanya ve Hollanda'ya ulaşmıştır. 1665 senesinde Viyana'daki Yahudi cemâatinin onu bir mühür üzerinde kullandığını görmekteyiz. 1671 senesinde ise bu yıldız Amsterdam'daki Aşkenazi cemâatine ulaşmıştır. Bununla beraber onun Doğuya taşınması çok yavaş olduğu gibi, resmî mühürlerde de hiç görülmemektedir. Kabbalist Yahudiler bu altı kollu yıldız motifini "Mesih Dâvud'un oğlunun (Süleyman Peygamber) kalkanı" hâline dönüştürerek yeni bir sembol haline getirmişlerdir. Bunun Ortadoks çevrelerde kullanılışı ise çok müphemdir. Fakat bu işaretin böyle bir Mesihî yorum şeklinin Sabatay Sevi taraftarları arasında da yaygın olduğunda hiç şüphe yoktur (13).

Altı kollu yıldızın bâzı Yahudi ailelerinin, cemâatlerinin veya sinagoglarının dar anlamda bir kullanımdan çıkarak daha geniş Yahudi toplumuna mâulması, daha da giderek Yahudiliğin sembolü hâline gelmesi, 19. Yüzyıla rastlamaktadır. 1822 yılında Avusturya imparatoru tarafından asâlet ünvanı verildiği zaman meşhur Rotschild âilesi bu işareti kullanmıştı. Bu motif, Thedor Herzl'in çıkardığı Die Welt'in daha ilk sayısından itibaren siyonizmin sembolü hâline getirilmiş, daha sonra da İsrail bayrağına geçmiştir.

Görüldüğü gibi, altı kollu yıldız motifi, eski çağlardan beri pekçok kültür çevresinde kullanılmış olmakla birlikte, Hristiyanlar ve bilhassa da Yahudiler arasında yaygındır. Daha sonraları Yahudilerin siyâsî ideallerinin bir sembolü ve

11. Scholem, G., a.g.e., s. 688.

12. Scholem, G., a.g.e., s. 695.

13. Scholem, G., a.g.e., s. aynı yer.

devletlerinin amblemi hâline gelen bu motif, hiç olmazsa Yeniçağ'a gelinceye kadar onlar arasında sembolik bir anlam ifâde etmekten uzaktır. Daha da önemlisi, bu yıldızın Dâvud ve Süleyman Peygamberlerin isimlerine atfedilmesi, 14. yüzyıldan sonraki devirlere âittir.

Mühr-i Süleyman motifinin Türk ve İslâm sanat ve kültüründeki yerine gelince: Şunu hemen belirtelim ki, bu terim Tevrat ve İncil gibi, Kur'an-ı Kerim'de de geçmez. Fakat "Süleyman mührü" ifadesi Tirmizî (14). İbn-i Mâce (15) ve Ahmed ibni Hanbel'in (16) hadis kitaplarında birer defa geçmektedir. Her üç kitapta da birbirine çok rivâyetlerle nakledilen bu hadis şöyledir:

عن أبي هريرة أن رسول الله (صلي) قال : تخرج الدابة ومعها خاتم سليمان بن داود وعصا موسى بن عمران وعليهما السلام . فتجلبو وجه المؤمن بالعصا وتخطم انف الكافر بالخاتم-

Türkçesi:

" (Kıyâmetten önce yer altından) elinde Süleyman'ın mührü ve Musa'nın âsâsı olduğu halde bir dâbbe (dört ayaklı hayvan?) çıkacak ve âsâsıyla Müslümanların yüzünü aydınlatacak, mührüyle kâfirlerin yüzünü mührleyecektir"

Süleyman'ın mührünün, İslâm'ın daha ilk yıllarında bilindiğinin diğer bir işâretini de meşhur tefsirci Taberî'de (839-923) bulmaktayız. Taberî, Hz. Süleyman'la ilgili Bakara suresinin 102. âyetinin tefsirinde bu hususta şöyle demektedir (17):

"Allah Süleyman'ı imtihan etmek istediğinde, Süleyman birgün yüzüğünü (mührünü) hanımı Cerâde'ye verir. Şeytan, Süleyman'ın kılığına girerek onu Cerâde'den alır ve böylece onun sâyesinde cinleri ve insanları emrine sokmuş olur. Sonra Süleyman gelerek yüzüğünü hanımından ister ve böylece imtihan edildiğini anlar. Şeytanlar, içinde büyü ve küfür bulunan kitaplar yazarak Süleyman'ın tahtının altına koyarlar ve O'nun insanlara bu kitaplar sâyesinde hükmettiğini iddia ederlerse de, durum sonra açıklığa kavuşur".

Ne var ki ne bu hadis kitaplarında, ne de diğer İslâmî kaynaklarda Süleyman'ın mührünün şekli hakkında bir bilgi mevcuttur. İslâmî kaynaklarda bu yüzüğün taşının *kibrit-i ahmer*'den (kırmızı kibrit) olup üzerinde üç satırlık bir yazının bulunduğu inanılır. Buna göre birinci satırda besmele, ikinci satırda ke-

14. Tirmizî, Tefsir, Sure 27.

15. Sünen, Kitabu'l-Fiten, c. 2, s. 1351-52.

16. Müsned-i Ahmed, c. 2, s. 295ve 491.

17. Taberî, Câmiu'l - Beyan, c. 1, Mısır, 1954, s. 449.

lime-i tevhid ve üçüncü satırda "Muhammed Resûlullah" yazıları bulunmaktaydı. Yine aynı kaynaklara göre, bu yüzük Hz. Âdem'in parmağında idi, Cennet'ten kovulması üzerine onu Arş'ın rükünlerinden bir rükne koymuş, Cebrail daha sonra onu Allah'ın fermanıyla Süleyman'ın Parmağına takmıştır. Başka bir rivâyete göre Süleyman'ın parmağındaki bu yüzüğün üstünde İsm-i Âzam" duası yazılı olduğu için ins ü cin, vahşi hayvanlar ve kuşlar kendisine itaat etmişlerdir (18).

Anlaşılan şu ki, Hz. Muhammed zamanında bu mührün şekli hakkında yeterli bilgi mevcuttu ve bu sebeple Peygamberimiz bunu açıklamak lüzumu hissetmemişti. Yine aynı sebeplerle, bu hadisleri toplayan Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed ibni Hanbel, bu hadislerde geçen "Süleyman'ın mührü" kelimesini açıklamaya lüzum görmemişlerdir.

Altı kollu yıldızın, İslâm öncesi Türk kültür unsurlarında da mühim bir mevkîe sâhip olduğu görülmektedir. Merhum Bahaeddin Ögel'in *Türk Kültür Tarihine Giriş* isimli kitabında (19), altı kollu yıldız motifi, İslâmiyet öncesinde Türkler arasında teşekkül eden 12 Hayvanlı Türk takviminde bir burç sembolü olarak gösterilmiştir. Onun verdiği bir resimde (Resim 2) bir adam, elinde metal olduğu anlaşılan baklava dilimi şeklinde bir bayrak tutmakta ve bayrak altı ve yedi kollu yıldızlarla süslenmiş bulunmaktadır. Yine aynı âlim sâyesinde, Hun ve Uygur sehparlarından birisinin üzerinin altı kollu yıldızlarla ve altıgenlerle bezenmiş olduğunu görmekteyiz (20).M.S. 7. Asra tarihlenen Uygurlar'ın Pencikent ve Varahşa saraylarının kazılarında elde edilen alçı duvar süslemeleri arasında bu motifi ihtiva eden parçalar da bulunmaktadır. Burada altı kollu bir yıldızın etrafına oniki kollu bir yıldız yapılmış ve yıldızlar asıl karakterini kaybetmeyecek şekilde, uçları ve boşluklar damalı olarak işlenmiştir (21) (Resim 3). Verdiğimiz bu son iki örnekteki yıldızların sembolik anlam ifâde ettiğini gösteren herhangi bir işaret olmadığı için onların yalnızca süsleme maksadıyla yapılmış motifler olduğunu düşünmekteyiz.

Bu motif, Göktürkler devrinde Toharistan yabgularına (600 veya 618-775) âit olduğu ifâde edilen bir sikkede hilalle birlikte kullanılmıştır (22) (Resim 4).

Türklerin şâman davulunda da yıldızlar vardır (23). Fakat A. V. Anohin ve Katanov'un bu konuda yayınladıkları yazıları görmediğimiz için - bu yıldızların

18. Bu konudaki rivâyetler için bak: Tarlan, A.N., *Şeyhî Divanının Tedkik*, İstanbul, 1964, s. 262.

19. Ögel, B., *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. 6, Ankara, 1984, s. 194.

20. Ögel, B., a.g.e., c. 3, Ankara, 1978, s. 256.

21. Esin, E., "Türk San'at Tarihinde Karahanlı Devrinin Mevkîi", *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1967, s. 128 ve Levha V, Resim 2.

22. Esin E., "Kün-Ay", *VII. Türk Tarih Kongresi*, c. 1, Ankara, 1972, s. 343, Levha VII - A/26 ve VII B/2.

23. İnan, A, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, 1986, s. 96.

arasında altı kollu yıldızların da bulunabileceğini tahmin etmekle birlikte - bu konuda fazla birşey söylemek kudretinde değiliz.

Mühr-i Süleyman motifinin ilk devir İslâm sanatında da bir süsleme unsuru olarak kullanıldığına şahit olmaktadır. Bu motif, günümüze ulaşabilen en eski yapı olan ve 691 yılında Emevî Halifesi Abdülmelik tarafından yaptırılan Kudüs Kubbetüssahra mâbedinde, düzgün hatlı altı kollu yıldız şeklinde kullanıldığı gibi (24), hilal içinde (Resim 5) (25) ve gül - yıldız karışımı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yine bir Emevî eseri olan Kasru'l - Hayrû'l - Garbi'nin (724-727) pencere şebekelerinde altı kollu yıldız muhtevalı süslemeler görülmektedir (26). Muhtemelen Halife Hişam devrinde (724-743) yapılan Hırbetü'l - Mefcir Saray'ında bu motif yine pencereye, fakat bu defa kollarının uçları düğümlü ve müstakil büyük bir yıldız şeklindedir (Resim 6) (27). Emevilerde bu motifi, en açık biçimde H. 100 (M. 718/19) Trablus'ta basılan bir parada görmekteyiz (28).

Altı kollu yıldız motifi, 9. Yüzyılda yapılan Tikrit (Samerra) ahşap panolarında ve Kayrevan Câmi-i Kebir minberinde de karşımıza çıkmaktadır. Keza bunu, müstakil olmasa bile, diğer kompozisyonlarla birlikte Abbasî ve Tolunoğlu devri alçı süslemelerinde de görmek mümkündür. Fakat Müslüman Araplarda bu yıldızın düzgün hatlı müstakil karakterli ilk örnekleri, mevcut tesbitlerimize göre Fatimîler'e âittir. Buna misal olarak Kahire Hakim Câmiî'nin 1003 tarihli doğu minâresinin yedinci bandında kullanılan çok sayıdaki mühr-i Süleyman motiflerini verebiliriz (29) (Resim 7). Aynı şekilde, Mustansır'ın (1036-1094) bastırdığı bir parada (30) ve müzisyenleri temsil eden fildişi süslemelerde (31) de altı kollu yıldızlarla karşılaşmaktayız. Söz konusu bu paranın merkezinde bir mühr-i Süleyman bulunmakta ve onu bir dâire kuşatmaktadır. Yıldızların uçları dâire dışında da devam etmekte, bunların tam karşılarında ise yazılar bulunmaktadır (Resim 8). Sözü ettiğimiz fildişi süslemelerdeki müzisyenlerin bütün elbiseleri altı kollu yıldızlarla bezenmiştir (Resim 9). Keza bu motif, Mısır'da ekmeklere şekil vermek için kullanıldığı ifade edilen ve 11-13. yüzyıllara tarihlenen çamur kalıplarında da görülmektedir (32).

İslâmiyetten önce olduğu gibi, İslâmî devir Türk eserlerinin tezyininde de altı kollu yıldızlardan istifade edilmiştir. Burada kullanılan mühr-i Süleyman ve

24. Creswell, K.A.C., a.g.e., Plate 28/c.

25. a.g.e., Plate 23/d

26. Creswell, K.A.C., a.g.e., c. I/2, Plate 89/a.

27. a.g.e., Plate 103/c.

28. Walker, M. A. John, A. *Catalogue of the Arab-Byzantine and Post Refor Umayyad Coins*, London, 1956, s. 230. Kat. no 750, P1. XXV.

29. Creswell, K.A.C., *The Muslim Architecture of Egypt*, Oxford, 1952, s.94.

30. Lewis, B., *The World of Islam*, London, 1980, s. 54.

31. Shiolah, "The Dimension of sound", *The World of Islam* (ed. by B. Lewis), London, 1980, s. 173.

32. Graber, O., "Cities and Citizens", *The World of Islam*, (ed. by B. Lewis), London, 1980, s. 98.

benzeri şekillerin sembolik anlam taşıdıklarını gösteren işaretler hemen hemen yok gibidir. Tolunoğulları'ndan sonra en eski İslâmî Türk devleti olan Karahanlılar'ın en önemli eserlerinden biri durumundaki Tim arap Ata Türbesi (977) taçkapısının alınlığında altı kollu yıldızlar tekrarlanmıştır. Çizgileri birbiri üzerinden aşırı olarak geçen altı kollu yıldızların uygulandığı Karahanlı eseri Safid Bülend'deki (veya Sefid Bulan'daki) Şeyh Fazıl Türbesi'dir. Zasıpkin'in 11., E. Cohn Wiener'in 12., Bernştam'ın ise 13. yüzyıla tarihlendiği bu türbenin (33) duvarlarının iç yüzüne alçıyla yapılmış süslemeler arasında mühr-i Süleymanlar önemli bir yeri hâizdir. Serahs - Merv arasındaki Ribat-ı Şerif Kervansarayı'nın (1114/15) ikinci avlusundaki eyvan süslemelerinde yaprak ve palmet motifleri içinde altı kolu yıldızlar bulunmaktadır (34). Ayrıca, Buğra Beg adına H. 352/ M. 963 tarihinde Buhara'da basılan parada (35) bu motifi görmek mümkün olduğu gibi, Muhammed yazılı H. 317 /M.929 tarihli daha eski bir parada da aynı yıldız vardır; aradaki tek fark burada bu motif hilalle birlikte yan yana kullanılmıştır (36) (Resim 10).

Gazneli eserlerinden Agra'daki Gazneli Mahmud Câmî'nin ahşap kapı kanadına da mühr-i Süleyman işlenmiş, bunların içine değişik süslemeler tatbik edilmiştir (37). Yukarıda İşâret ettiğimiz gibi Batılı kaynakların "Dâvud'un kalkanı" adını verdikleri bu yıldız, bir dairenin ortasında kalkana benzer şekilde tasvir eder mâhiyette Bust kalesindeki Gıyasettin Türbesi adıyla bilinen yapıda da görmekteyiz (38). Fakat bildiğimiz kadarıyla İslâmî kaynaklarda "Davud'un kalkanı" teriminin bulunmaması, burada daire içindeki mühr-i Süleyman'a böyle böyle sembolik bir anlam yakıştırmamıza imkân vermez kanâatindeyiz. Altı kollu yıldızın görüldüğü diğer bir yer, sıva süslemelerinde Ebu'l - Muzaffer Behramşah adının geçmesi sebebiyle Gazneli sultanı Behramşah'a atfedilen (39), Tirmiz Hükümdar sarayı (40), (Şehir Dışı Sarayı) alçı süslemelerdir. Burada bu motif, ya altıgenler içinde ya da karşılıklı iki aslanın kalçaları üzerinde iç-içe iki dairenin merkezinde hafif sivri kollu olarak kullanılmıştır (Resim 11) (41). Keza onu bir aslanın yanında kalkana benzeyen bir daireyi kaplayan küçük yıldızlar hâlinde görmek de mümkündür (42). Gazneliler'de bu yıldızların genellikle kalkan ben-

33. Cezar, M., *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul, 1977, s. 137-139, Resim 100-104.

34. Cezar, M., a.g.e., s. 202, Resim 162.

35. Esin, E., "Kün-Ay"..., s. 355, Levha VIII - A/7a.

36. Esin, E., a.g.e., Levha VIII-A/7b

37. Glück (J. Strzygovski ve F. Köprülü ile birlikte), *Eski Türk Sanatı Ve Avrupa'ya Etkisi* (çev. C. Köprülü), İş Bankası Yayınları, 1. Baskı, tarihsiz, P1. III, Resim 6.

38. Cezar M., a.g.e., s. 241, Resim 213.

39. Cezar M., a.g.e., s. 225.

40. A.g.e., Resim 186,189.

41. A.g.e., Resim 190.

42. A.g.e., Resim 187.

zeri bir dâire içinde ve aslan figürüyle birlikte kullanılmasının özel bir anlamı olup olmadığı sorusuna cevap verebilmek için yeni araştırmalara ihtiyaç vardır. > > Altıoklu yıldızı, çeşitli vesilelerle Büyük Selçuklu eserlerinde de görmekteyiz. Mesela Tuğrul Bey adına Medinetüsselam şehrinde 455 (1062) yılında (43) ve Muzafer Berkayaruk adına Rey'de 488 (1095) senesinde basılan bir parada (44) bu motif kullanılmıştır. Keza Kirman Selçukluları'ndan İmâmeddin Kara Arslan Kavurd Beg tarafından 454 (1062)'de Şiraz'da basılan parada da aynı yıldıza yer verilmiştir (45). Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ne Şam Ümeyye Câmii'nden getirilen 1090 tarihli (Melikşah'ın kardeşi Tutuş devri) delik işlemeli pirinç kandilin boğaz kısmında ve gövdesinde çok sayıda mühr-i Süleyman göze çarpmaktadır (46). Şimdi Berlin Devlet müzesi'ne sergilenen ve 11. veya 12. yüzyıla tarihlenen tunç bir ibrikte bu motif büyük ebatta ve müstakil olarak işlenmiş, yıldızı meydana getiren çizgiler birbirini aşırıtmalı olarak kesmiştir (47). *Vaso Vascovali* adıyla bilinen tasın ortasına, içi saç örgüsü şeklindeki geometrik süslemelerle doldurulmuş bir yıldız işlenmiş, yıldızların kolları arasına ise bereket sembolü olarak balık figürleri yerleştirilmiştir (48).

Yine bu motifi, Hargird Medresesi'nin mihrabındaki alçı süslemelerde (Resim 12) ve Kirman Hoca Atabek taçkapısının (1135) alınlığındaki köşe boşluklarında da görmekteyiz. Birinci eserde bu altı kollu yıldız, bir çokgenin etrafında birbirini aşırıtmalı olarak kateden çizgilerin meydana getirdiği tam bir mühr-i Süleyman şeklinde kullanıldığı halde (49), ikincisinde yıldızlar altıgenle birlikte münâvebeli olarak sathı doldurmaktadır (50).

Eyyubîler'de bu motif bilhassa sikkelerde karşımıza çıkmaktadır. Mesela 580(1184/5) tarihinde Selahaddin Eyyubî adına Halep'te basılan gümüş bir sikenin her iki yüzünde de mühr-i Süleyman yer almaktadır (Resim 13) (51).

Belki bundan daha önemli olmak üzere, yine Eyyubî hâkimiyeti altında geliştiğine inandığımız bir mühr-i Süleyman motifi, Shinnie ve Creswell'den öğrendiğimize göre Sudan'ın Mısır sınırına yakın bir şehri olan Vadi Halfa yakınlarındaki Abdülkadir köyündeki bir kilisenin duvar resminde Müslüman olduğu anlaşılan bir hükümdar miğferinin ön kısmında karşımıza çıkmaktadır (Resim 14)

43. Alptekin, C., "Selçuklu Paraları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, c. 3, Ankara, 1971, s. 467.

44. Alptekin, C., a.g.e., s. 506, 125 numaralı para.

45. Alptekin, C., a.g.e., s. 557, 219 numaralı para.

46. Erginsoy, Ü., *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul, 1978, s. 362

47. Erginsoy, Ü., a.g.e., s. 157. Resim 69.

48. Erginsoy, a.g.e., s. 220. Çizim 42.

49. Cezar, M., a.g.e., s. 300, Resim 256.

50. Cezar, M., a.g.e., s. 363, Resim 345.

51. Şeşen, R., "Eyyubiler Devleti", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (Redaktör: H.D. Yıldız),

(52). Sözkonusu freskte başlarının arkasındaki hâlelerden Hristiyan olduğu anlaşılan iki azizle onların önünde ve biraz daha büyük bir şekilde tasvir edilen iki şahıs görülmektedir. Creswell'in hükümdar olarak kabul ettiği bu şahıs hilal şeklinde bir tepeliği ve çift boynuzu bulunan bir miğfer giymekte, sağ elini göğsünün üzerinde tutmakta ve sol eliyle kubbeli sekizgen bir mâbedin maketini taşımaktadır (53).

Altı kollu yıldız motifini **Anadolu Selçuklu** eserlerinde de görmekteyiz. Mesela Diyarbakır Ulu Câmii'nin 1124 tarihli batı revakındaki bir kilit taşında bu yıldız, eşit kolları ve düzgün hatlarıyla tam bir mühr-i süleyman özelliği arz etmektedir (Resim 15). Keza aynı motifi 13. yüzyılın ikinci çeyreğine doğru yapılmış olan Malatya Ulu Câmii'nin kubbe göbeğinde çini mozayikle işlenmiş olarak görmek mümkündür (Resim 16). Şimdi İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 2974 numarada kayıtlı bulunan tarihi belirsiz muhtemelen Selçuklu eseri olan bir aynada da aynı motif tatbik edilmiştir. Ustası İsmail bin Verd olan 1220 tarihli bir kutunun taban kısmının altında ise bu motif girift bir şekilde işlenmiştir (54). Mühr-i Süleyman motifini daha net bir şekilde Konya Mevlâna Müzesi'nde 17/400 numarayla kayıtlı tunç bir kandil zarfında görmekteyiz (55). Bir Mevlevî olduğu anlaşılan Ali oğlu Hüseyin'in yaptığı bu kandil zarfının piramit bi-

52. Creswell, K.A.C., *Early Muslim Architecture*, I/1, Oxford, 1969, s. 402, fig. 453; Shinnie, P.L., *Nubian Churches*, *Archeology*, 9/1 (March 1956), Ohio, 1956, s. 57.

53. Creswell, (a.g.e., s. 402) bu maketin bir kiliseye âit olduğunu ve maketi taşıyan şahsın da kilisenin bânisi olduğunu kabul etmektedir. Fakat bizim kanâatimize göre bu şahsın Müslüman bir vâli veya hükümdar olduğunu gösteren birçok delil bulunmaktadır. Birinci olarak, resimdeki diğer iki kişinin başının arkasında hâle olduğu halde bununkinde yoktur. İkinci olarak, Bu şahsın miğferinin tepeliği hilal şeklindedir. Çünkü hilal bilhassa Haçlı Seferleriyle birlikte Avrupalılar arasında İslâmiyetin sembolü olarak telakki edilmiştir. Üçüncü olarak, önemli bir kişi idâreci olduğu anlaşılan bu şahsın elinde tuttuğu sivri kubbeli sekizgen mâbedin maketi, Kudüs Kubbetüssahra'ya çok benzemektedir. Pek muhtemeldir ki, böylesine kutsal bir mâbedin maketi burada hükümdarlık alâmeti olarak kullanılmıştır ve Selahaddin Eyyubî'nin Kudüs'ü Haçlıları'nın elinden kurtarmasıyla (1187) alâkalıdır. Zira Selahaddin Eyyubî, Haçlıları'nın gelmesiyle cesâret bularak Eyyubîler aleyhine faaliyete geçen Kuzey Sudan'daki Hristiyan krallığını te'dip etmesi için 1173 yılında kardeşi Turanşah'ı gönderdiğini ve onun Hristiyanlar üzerinde hâkimiyet tesis ettiğini bilmekteyiz (Şeşen, R., a.g.e., s. 62). Dördüncü olarak, Bu şahsın giydiği kaftan, çift başlı kuş motifleriyle (muhtemelen kartal) süslenmiştir. Bilindiği gibi çift başlı kartalın Türk kaf-tanlarında kullanılmasının tarihi Uygurlar'a kadar gitmektedir. (Esin, E., "İslamiyetten Evvel Orta Asya Türk Resim Sanatı", *Türk Kültürü El Kitabı*, c. II, Kısım Ia, İstanbul, 1972, Levha IXc.). Be-şinci olarak, sözkonusu resimdeki şahsın giydiği kaftanda bulunan çift başlı kuş (kartal?) ile Eyyubî devletinin ambleminin çift başlı kartal olması (Şeşen, R., Selahaddin Eyyubî ve Devlet, İstanbul, 1987, s. 204,205.) arasında sıkı bir benzerlik vardır. Altıncı olarak, resimdeki hükümdarın giydiği çift boynuzlu miğfer, Türk kültür çevresinde çevresindeki miğferlere uygundur. (Bak: Emel Esin, 22. dipnot) Netice olarak, miğferinde altı kollu yıldız bulunan bu şahıs Selahaddin Eyyubî olup resim, Kudüs'ün Haçlılar'dan kurtarılış tarihi olan 1187 ile, onun ölüm tarihi olan 1193 yılları arasında yapılmıştır.

54. Erginsoy, Ü., a.g.e., s. 242.

55. Yetkin, Ş., "Anadolu Selçuklu Devrinden Bir Madenî Eser", *Sanat Tarihi Yıllığı*, c. 6, İstanbul, 1976, s. 213.

çimindeki külahının üç yüzünde birer tane mühr-i Süleyman bulunmaktadır. Bu yıldızların içine ise altı kollu birer gül yerleştirilmiştir. Bu motifin Selçuklu paralarında kullanıldığına da şahit olmaktayız. Buna örnek olarak 638 (1241) tarihli Kêyhüsrev adına basılan bir parayı (56) gösterebiliriz. Bu müstakil örneklerden başka, o bir tezyinatın esasını teşkil eden motif olarak da karşımıza çıkmaktadır. Buna misal olarak da Sivas Buruciye Medresesi Türbesi'nin (1271) kubbeye geçiş kısmındaki tuğla malzeme üzerine altıgenlerle birlikte nöbetleşe kullanımı verebiliriz. Altı kollu yıldız, Anadolu Selçuklu devrinde daha başka eserlerde de görülmektedir.

Altı kollu yıldız motifini **Artuklular**'ın hem mimârî eserlerinde, hem de sik-kelerinde görmek mümkündür. Mesela o, 13. Yüzyılın başlarına tarihlenen Di-yarbakır Artuklu Sarayı'nın havuz kenarındaki mermer mozaik tezyinatının ana unsurunu teşkil etmektedir. Paralara örnek olarak ise Yavlak Arslan'ın 581 (1186) (57), Artuk Arslan'ın 599 (1203) (58), Necmeddin Gâzi'nin 648 (1251) (59) ve Necmeddin'in 605 (1209) (60) tarihli paralarını verebiliriz (Resim 17)

Aynı motif, **İl - Hanlı** hâkanı Abaka Han zamanında 666 (1267/8) basılan bir parada da mevcuttur (61). Merağa'da 14. yüzyılda yazılmış Kur'an cüzlerinde mühr-i Süleymanlar madalyon şeklinde karşımıza çıkmaktadır (62).

Bu yıldız, Batı İslâm dünyasında da görülmektedir. Mesela 1375 yılında Hami adındaki Endülüslü bir Müslüman tarafından yapılan ve "Katalan Haritası" adıyla şöhret bulan bir Dünya haritasında Cezayir'i temsil eden bayrak altı kollu yıldız motifini ihtiva etmektedir (63). Yine aynı yıllarda Antalya'da hüküm süren Teke beylerinden Mübârüziddin Mehmet Bey'in Antalya'nın burçlarına çektiği beyaz bayrak üzerine kırmızı olarak işlenmiş mühr-i Süleyman bulunmaktaydı (64) (Resim 18).

Altı kollu yıldız, **Osmanlılar**'da başta hamamların kubbelerindeki ay-dınlatma deliklerinde ve mezar taşlarında rozetler halinde olmak üzere pekçok yerde ve çok yaygın bir şekilde görülmektedir. Bu sebeple bunların hepsini bu-

56. A. Tevhid, *Meskûkat-ı Kadîme-i İslamiye*, 4. kısım, Konstantiniye, 1321, s. 230. Kat. no: 464, Levha IV.

57. Edhem Ghalib. *Catalogue des Monnaies Turcomanes*, Constantinople, 1894, s. 41, Kat. no: 53, Levha III.

58. a.g.e., s. 50, Kat. no: 64, Levha, III.

59. a.g.e., s. 71, Kat. no: 102, Levha, IV.

60. a.g.e., s. 156, Kat. no: 194, Levha, VIII.

61. Mehmet Mübârek, *Meskûkat-ı Kadîme-i İslâmiye Katalogu*, 3. Kısım, Konstantiniye, 1318, s. 20, Kat. no:21.

62. Aker, S. "Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde Bulunan 14. Yüzyılda Merağa'da Yapılmış Kur'an Cüz-leri", *Vakıflar Dergisi* . c. 12, Ankara, 1978, s. 297.

63. Kurtoğlu, F., *Türk Bayrağı ve Ayyıldız*, Ankara, 1938, s. 56,57.

64. Ertaş, Z., "Antalya Bölgesi Bir Grup Mezar Taşı Üzerindeki Yorumlar", *Sanat Tarihi Yıllığı*, c. 12, İstanbul, 1982, s. 27, Resim 15; Köprülü, F., "Bayrak", *İslâm Ansiklopedisi*, c.2.

rada zikretmek yerine, bunlardan bâzı örnekler vermek sûretiyle yetineceğiz. Mısallere sikkelerden başlayacak olursak, Çelebi Mehmet'in (65), Fatih'in (66), II Bâyezid'in (67), I. Selim'in (68) ve III. Murad'ın (69) bastırdığı paralarda bu motifin kullanılmış olduğunu görürüz. Bu motife sancaklarda zülfikârla birlikte yer verilmesi, akla onun tılsım ve ilâhi himâye özelliğini akla getirmektedir. Bunlara örnek olarak, III. Mustafa'nın, III. Selim'in Barbaros Hayreddin Paşa'nın ve V. Mehmed devrinin bir alay sancağını (70) verebiliriz (Resim 19).

Bu motifi Osmanlılar'ın mimari tezyinatında görmek de mümkündür. Mesela Bor kale Câmii minber eteğinde ve Gaziantep Şeyh Fethullah Câmii'nin tonoz eteğinde durum böyledir (Resim 20). Diğer bir örnek ise Erzurum Şâfiler Câmii çeşmesinden verilebilir (Resim 21). Hatta bu mühr-i Süleyman motifi Bursa Yeşil ve Edirne Muradiye camilerinin çini panolarında görüldüğü gibi Edirne Selimiye Câmii son cemâat mahallinin avluya bakan cephesindeki sülûs yazı madalyonun merkezinde teşkil etmektedir. Osmanlılar'da bu motif, Vehbî'nin 1720 tarihli Sûrnâme'sinde de karşımıza çıkmaktadır (71). Ayrıca o, Keban Yusuf Paşa Câmii kapısında (72) ve Safranbolu Kayyumlar şehir evinin mandal aynasında (Resim 22) madenî süsleme unsuru olarak görülmektedir.

Mühr-i Süleyman'ların kullanıldığı yerler arasında nazarlıklar, hemâilleri, şifa taslarını ve tepsileri de zikredebiliriz. Bunlar arasında Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde 7348 numarada kayıtlı En'am muhâfazasını (73), gümüşten yapılmış olan hamaili (74) ve yine aynı müzede muhâfaza edilen 1238 (1822), 1252 (1836) tarihli ve Çubuk'tan geldiği bildirilen tarihsiz bir şifa tasını zikredebiliriz. Osman Aksoy'un bu konuda yayınladığı yirmiüç şifa tasından beş tanesinde altı kollu yıldız görülmektedir (75). Bakır tepsilerden günümüze bilhassa Harput ve Urfa'da yapılanların göbek kısımlarında bu yıldızın yer verilmektedir.

Verdiğimiz bütün bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, altı kollu yıldız motifi gerek müstakil ve gerekse altıgen ve diğer çokgenlerle birlikte Türk ve İslâm kültür ve sanat çevrelerinde çok sık kullanılmıştır. Onun kullanıldığı yerler,

65. Halil Edhem, *Meskûkât-ı Osmaniye*, c. 1, İstanbul, 1334, s. 43.

66. A.g.e., s. 133, Kat. no: 445.

67. A.g.e., s. 178, Kat. no: 601.

68. A.g.e., s. 179, Kat. no: 640.

69. A.g.e., s. 360, Kat. no: 1188.

70. Kurtoğlu, F., a.g.e., şekil 56,57,64 ve 107.

71. And, M., *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*, Ankara, 1982, Renki Resimler 52 ve 116.

72. Sözen, M., "Çemişgezek'in Ulukale Köyündeki Mimari Süslemeler", *Sanat Tarihi Yıllığı*, c. 5, İstanbul, 1973, s. 126.

73. Koşay, H.Z., "Etnoğrafya Müzesi'ndeki Nazarlık, Muska ve Hamailer", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, Sayı 1, Ankara, 1956, s. 89.

74. Koşay, H.Z., a.g.e., s. 89, Levha XXXVIII.

75. Aksoy, O., "Şifa Tasları", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, Sayı 15, Ankara, 1976, s. 42-47, Resim 2,6, 14,18 ve 19.

Orta Asya'dan Atlas Okyanusu sahillerine kadar çok geniş bir coğrafyayı kapladığı gibi, zaman olarak da bilhassa 8. Yüzyılın ilk çeyreğinden günümüze kadar olan çok geniş bir devri içine almaktadır. Mevcut tesbitlerimize göre bu yıldızın mimârî süslemede hilal ile birlikte kullanılması Emeviler devrinde, rozet hâlinde görülmesi ise Fatımîler devrinde gerçekleşmiştir.

Bu motifin kullanıldığı yerler, yalnızca mimârî tezyinat veya para ile sınırlı kalmayıp, madenî kaplara, giyim kuşam işlerine, kilim motiflerine, çinilere, bayraklara, sancaklara, ahşap işlere, mezartaşlarına, muskalara, kitap süslemelerine, kapımandallarının aynalıklarına varıncaya kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Keza bu yıldız, Fâtımî Halifesi el - Hakim gibi büyücülük ve sihirle uğraşan kimseler tarafından (76) kullanıldığı kadar, büyücülük ve sihre karşı olan Selahaddin Eyyübî gibi kimseler tarafından (77) da kullanılmıştır.

Şimdi burada karşımıza, bu altı kollu yıldızın, diğer adıyla "mühr-i Süleyman"ın Türk İslâm kültür ve sanat çevrelerinde bu kadar sık kullanılmasının sebebi sorusu çıkmaktadır. Yazımızın başında da ifâde ettiğimiz gibi, altı kollu yıldızın günümüzde İsrail bayrağında yer alması hasebiyle, âdeta Yahudiliğin sembolü haline gelmiş olması karşısında, bu hususta akla ilk önce Yahudi tesiri gelmektedir. Bu soruya isâbetli bir şekilde cevap verebilmek için onun Yahudiler arasında ne zaman resmiyet kazanıp sembolik anlam taşımaya başladığının tesbiti gerekmektedir.

Şunu hemen belirtelim ki, Yahudi ve Hristiyan Dünyasının "Süleyman'ın mührü" teriminden anladığı yıldız, altı kollu değil, beş kollu yıldızdır. Nitekim bizim altı kollu olarak bildiğimiz bu yıldız, bütün Batı'lı kaynaklarda "Davud'un kalkanı" anlamına gelen "Magen David" olarak anılmıştır. Halbuki onlar, beş kollu yıldızla "Süleyman'ın yıldızı" demektedirler. Nitekim, Kahire Hakim Câmîi minâresini anlatırken K.A.C. Creswell, oradaki beş kollu yıldız için "Seal of Solomon" (Süleyman'ın mührü) ifâdesini kullanmaktadır (78). Aslında bu iki terim 1300 ile 1700 yılları arasında Batı dünyasında daha ziyâde sihirle ilgili metinlerde rastgele ve çoğu kere birbirlerinin yerine kullanılmış, altı kollu yıldız için yavaş yavaş "Davud'un kalkanı" terimi üstünlük kazanmıştır.

Diğer taraftan, bu motifin sâdece Yahudi eşyalarında değil, Romalılar ve hatta Demir Devri'nden kalma eşyalarda görülüyor olduğuna da dikkati çekmek icap eder. *Encyclopedia Judaica'* nın ifâdesine göre (79), Capernaum Sinagogu'nda beş kollu yıldızla ve gamalı haçla birlikte kullanılan bu şekil, sembolik bir anlam ifâde etmektedir. Öyle ki Hellenistik devirden kalma Yahudi sem-

76. Creswell, K.A.C., *The Muslim Architecture of Egypt*, ..., s. 104.

77. Şeşen, R., *Selahaddin Eyyubî ve Devlet* ..., s. 198.

78. Creswell, K.A. C., a.g.e., s.687.

79. Scholem G., a.g.e., s. 687.

bolleri arasında ne beş kollu, ne de altı kollu yıldız mevcuttur. Bunun yanında, altı kollu yıldız motifini 1266 yılında Hristiyan kiliselerinin çeşitli eşyaları arasında ve papaz kürsülerinde görmek mümkündür (80). Aynı ansiklopediye göre, sihrî kuvvetleri olan "Dâvud kalkanı" (altı kollu yıldız) fikrinin aslında mühürle bir ilgisi yoktur. Böyle bir düşüncenin Kur'an'ın Dâvud'u koruyucu zırhlar yapan ilk kimse olarak gösterdiği İslâm'dan mı, yoksa Yahudi sihrinin bâtinî geleneklerinden mi türemiş olduğunu söylemek zordur. Fakat şurası muhakkaktır ki, bu motif Yahudi ve Hristiyan dünyasında Ortaçağ ve onu takip eden yıllarda büyücülükle ilgili metinlerde daha çok yer almaktadır. Isaac Arama'nın *Akedat Yizhak* isimli kitabında zikredildiği gibi, Dâvud'un bu amblemi, bugün bu isim altında bilinen yıldız olmayıp *menora* (Yedi kollu şamdan) şeklinde birşeydir (81). Bundan sonra bu yıldız, 17. ve 18. Yüzyıllarda bazı Yahudi âilelerinin arması olarak gözükmeye başlamış olmakla birlikte henüz Yahudiliğin Sembolü değildir.

Yine aynı ansiklopedinin ifâdesine göre, Yahudilerin, Hristiyanların haç işâretine benzer mâhiyette bütün Yahudiliği temsil edebilecek basit ve çarpıcı bir amblem arama arzuları, altı kollu yıldız böyle bir mertebeye yükseltmiştir (82). Altı kollu yıldızın, Siyonizmin ve Yahudiliğin sembolü haline gelmesi, onun önce Prag'da matbaacı işâreti olarak kullanılırken, daha sonraları İtalya, Hollanda, Avusturya ve Almanya'daki Yahudiler tarafından yaygın biçimde kullanılmasından ve nihâyet Theodor Herzl'in onu, Siyonist gazetesi *Die Welt*' in amblemi yapmasından sonra gerçekleşmiştir.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi, altı kollu yıldız motifi, uzun yalnızca bir süs, daha sonra ise bir tılsım unsuru olarak kullanılmış, en sonra ise Yahudiliğin sembolü hâline gelmiştir ve bütün bu gelişmeler, bu motifin İslâm dünyasında yaygın olarak kullanılmasından sonraki devirlere rastlamaktadır.

Süleyman'ın mührü motifinin Türk ve İslâm eserlerinde kullanılmasının Yahudiliğin tesiri altında cereyan etmediğini gösteren başka deliller de vardır. Herşeyden önce, Yahudiler, yüzyıllar boyunca yeryüzünde çok küçük topluluklar hâlinde dağınık olarak yaşadıkları için, siyâsî kudrete de sâhip olamamışlar ve bunun sonucunda, dikkate değer orijinal mimârî âbideler vücuda getirememişlerdir. Hattâ tersine, himâyesinde yaşadıkları devletin ve ülkenin sanat üsluplarını aynen benimsemişlerdir. Nitekim İspanya'daki sinagogları büyük ölçüde Endülüs İslâm sanatının tesirini taşıdığı gibi, altı kollu yıldız motifi ihtiva eden Tevrat'lar da hep bu Ortaçağ İslâm ülkelerindeki Yahudiler tarafından meydana getirilmiştir (83). Zâten *Encyclopædia Judaica*'nın ifâdesine göre, "mühr-i

80. Scholem G., a.g.e., s. 688.

81. Scholem G., a.g.e., s. 695.

82. Scholem G., a.g.e., s. 695. ??

83. Scholem G., a.g.e., s. 688.

Süleyman" terimi de Araplar'dan Yahudiler'e geçmiştir (84). > > Diğer taraftan, İslâm dini her ne kadar Yahudilik ve Hristiyanlık'tan sonra zuhur etmişse de, pekçok bakımdan onlardan ayrılır ve onlara muhalefet etmek isteyip kendi orijinallerini ortaya koyar. İslâm dini onlarla aynı peygamberlere sahip olsa bile, bilhassa inanç, ibâdet ve âyinlerde orijinal kalmaya önem vermiş, böylece Müslümanların "Cemâat şuuru"na erişmeleri gâyesi güdülmüştür. Nitekim sırf bu gâyeye matuf olarak Hazreti Peygamber, saç boyamak (85), saç taramak, cenâze geçerken oturmak (86) gibi, inanç ve ibâdet bakımından fazla önemli gözükmeyen konularda bile Yahudiler'e muhâlefet etmeyi tavsiye etmiştir. Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür.

Yine, İslâm dininin, Hristiyanlığın İsa, Meryem ve Azizlerin ikonlarıyla haç işâretine karşı tutumu da bilinmektedir. Bunların hiçbirisine İslâm sanatında yer verilmediği gibi, kendi bünyesinde bunlara benzer sembolik işâretlerde geliştirilmemiştir. İslâmiyetin diğer dinlere karşı tavrı böyleyken, Yahudilerce kutsal sayılan bir işâreti alıp kullanmaları mümkün değildir. Şâyet altı kollu yıldız, gerçekten o devirlerde Yahudiler'ce mukaddesbir işâret ve sembol olsaydı, Müslümanların onu Câmilerde ve diğer yerlerde kullanması mümkün değildi. Nitekim, bu motifin, Yahudiler arasında - tıpkı diğer dinlerde ve milletlerde olduğu üzere - zaman zaman bir süs unsuru olarak kullanılmaktan başka sembolik bir anlama sahip olmaması da bunu göstermektedir.

Bilhassa mimârî tezyinattaki mühr-i Süleyman'ların kullanımında Yahudi ustaların eseri olmamasının -eğer imkânsız değilse- çok uzak bir ihtimal olduğunu gösteren diğer bir delil de İslâmî anıtların yapımında zaman zaman bâzı Hristiyan ustaların çalıştığının bilinmesine karşılık, Yahudi ustaların çalıştığının bilinmemesidir. Bunun daha iyi anlaşılması için Ö.L. Barkan'ın "Süleymaniye Câmii İmâreti İnşaatı" isimli kitabının ustaların ve işçilerin milliyeti bölümüne bakmak kâfidir (87). Bu inşaat sırasında mesela 997 Müslüman, 125 Hristiyan taşçı ustası çalıştığı halde, birtek Yahudi çalışmamıştır. Diğer sanat dallarında da durum aşağı yukarı aynıdır. Bunun sebebi, Yahudilerin, daha ziyâde ticârete yönelmiş olmalarıdır. Sonuç olarak, Mühr-i Süleyman motifinin yaygın şekilde kullanımının Türk ve İslâm kültür ve sanat çevrelerinde kullanımından daha eski olduğunu ve bunun hiçbir zaman Yahudilerden alınmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Onun Yahudiliğin sembolü olması ise daha 19. yüzyıldadır.

Kanâatimizce, Mühr-i Süleyman motifinin değişik kültür çevrelerinde bu kadar çok sık kullanılmasının en büyük sebebi, çiziminin çok basit olması ve

84. Aynı eser, aynı yer.

85. Müslim, Libas, 80 (3/1663)

86. Tirmizî, Cenâiz, 35 (3/340).

87. Barkan, Ö.L., *Süleymaniye Câmii ve İmâreti İnşaatı*, c. I, Ankara, 1972, s. 147, cetvel no: 7.

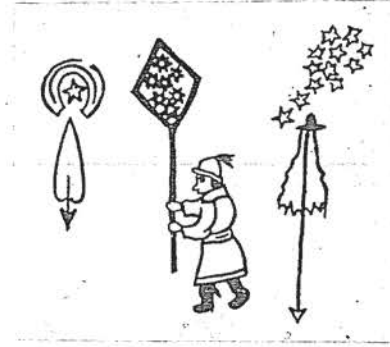
dengeli görünüşe sâhip olmasıdır. Bilindiği gibi bir altıgenin kenarlarının toplam uzunluğu, o altıgenin köşelerinden geçen dâirenin yarıçapının altı katıdır. Diğer bir deyişle, bir altıgenin her kenarının uzunluğu, böyle bir dâirenin yarıçapı kadardır. Bu sebeple, bir altıgeni veya altı kollu bir yıldızı, açı ölçer yardımı olmaksızın, yalnızca pergeli ve gönye yardımıyla çizmek mümkündür. Bunun için, pergelini "r" kadar açıp bir dâire çizeriz, bu açığı hiç bozmadan pergelin sivri ayağını çemberin herhangi bir yerine koyup yine "r" kadar çizdiğimizde altıgenin bir kenarını elde etmiş oluruz. Bunu beş defa daha tekrar ettiğimizde altıgenin veya altı kollu yıldızın köşelerini elde ederiz. (Çizim 1a). Eğer bu noktaları sırasıyla birleştirirsek altıgen (1b), bir aşırı olmak üzere (AC,CE,EA,BD,DF,FB) birleştirirsek altı kollu yıldız şeklini elde etmiş oluruz (çizim 1c). Yine aynı yıldızın çizimini esas alarak kare, eşkenar üçgen ve onikigen çizmek de mümkündür. Bu sebeple, altıgenin ve altı kollu yıldızın, birçok çokgen ve yıldız çiziminin temeli olduğunu söyleyebiliriz. Altı kollu yıldızın bu özelliği, İslâm sanatında sevilerek kullanılan geometrik süslemelerde büyük bir imkân ve kolaylık olarak gözükmektedir. Zira bu yıldızın kollarının arası sâdece pergel yardımıyla ikiye bölünmek sûretiyle oniki kollu, dörde bölünmek sûretiyle de yirmidört kollu yıldız elde edilebilir. Böylelikle kolay bir metod sâyesinde, çizimin esasını altıgenin veya altı kollu yıldızın teşkil ettiği çok sayıda kombinezon elde edilebilecektir.

Altı kollu yıldızın anlamı üzerinde fazla bir bilgimiz yoktur. Bununla beraber makrokozmda vücutta yüzü, yukarı, aşağı, sağ, sol, ön ve arka olmak üzere altı yönde altı hareketi temsil eder. Bu şekil aynı zamanda matematikte ilk mükemmel sayı olup, bir kübün yüzlerinin sayısı da altıdır (88), dolayısıyla mükemmeliyeti ifâde eder. Prof. Anna Maria Schimmel, 3 Ekim 1989 günü Ankara İlahiyat Fakültesi'nde semboller üzerine verdiği bir konferansta altı sayısının bu anlamlarına temas ettikten sonra Yaratıcı ile âlâkalı olduğunu belirtmiştir. Mühr-i Süleyman motifinin muskalarda ve şifa taşlarında kötü ruhlara karşı bir tılsım ve sancaklarda ilâhî himâyeyi temin vasıtası olarak kullanıldığını düşünebiliriz. Aynı anlayış, o, mezar taşlarında kullanıldığı zaman da geçerli olmalıdır. Fakat onun mimârî eserlerde müstakil değil de çokgenlerle birlikte girift kompozisyonlar hâlinde kullanıldığı zaman, sâdece bir süs unsuru olarak kullanıldığına hükmetmek daha isabetli olacaktır kanâatindeyiz.

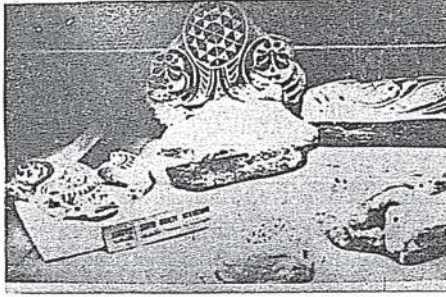
88. Ardalan, N. - Bakhtiar, L., *The Sense of Unity*, Chicago, 1975, s. 26.



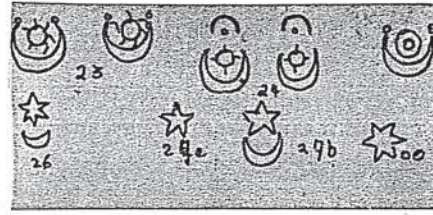
Resim 1 - Taurentaum'da Roma'lılardan kalma döşeme (K.A.C. Creswell)



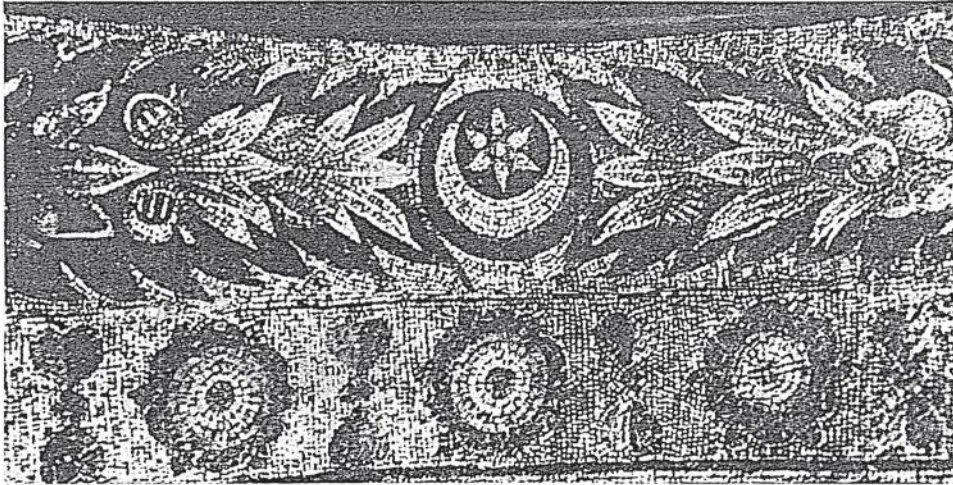
Resim 2 - 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde burç sembolü (Ögel)



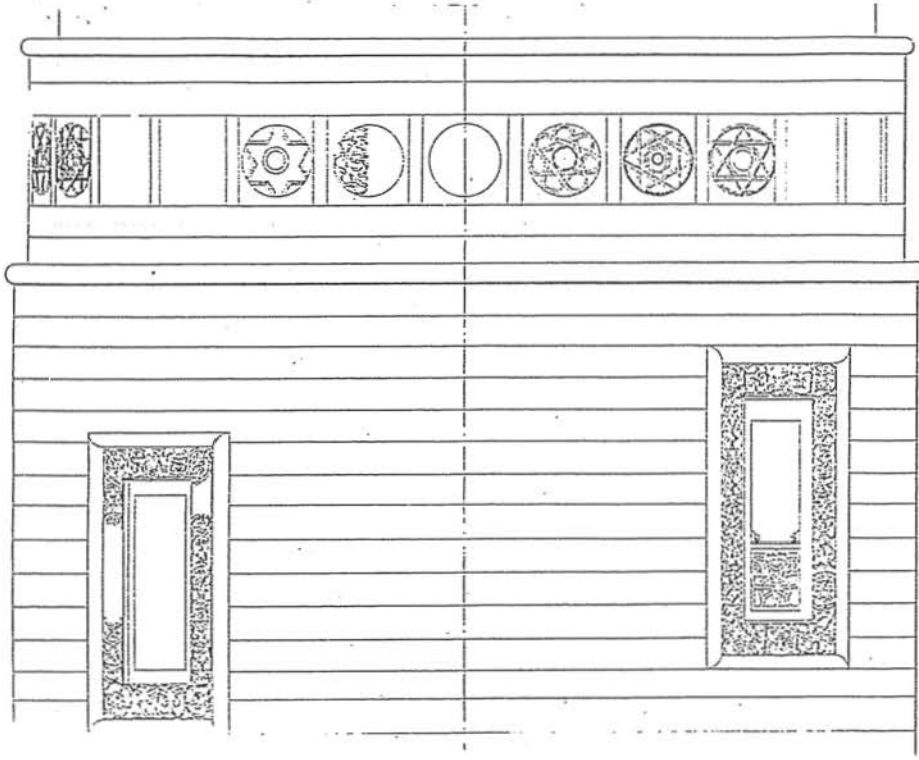
Resim 3 - Pencikent ve Vrahşa'da bulunan alçı süslemelerinde altı kollu yıldız



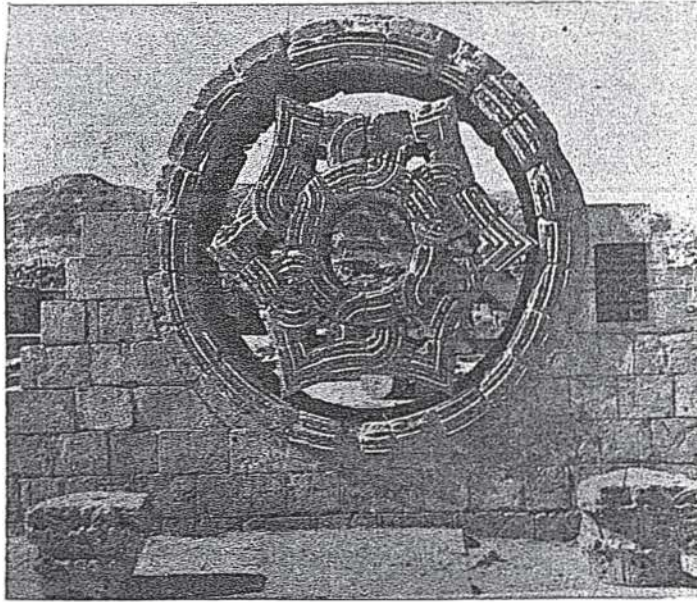
Resim 4 - Göktürkler devri paralarında altı kollu yıldız (E. Esin)



Resim 5 - Kubbetüssahra süslemelerinde hilal içinde kollu yıldız (K. A. C. Creswell).



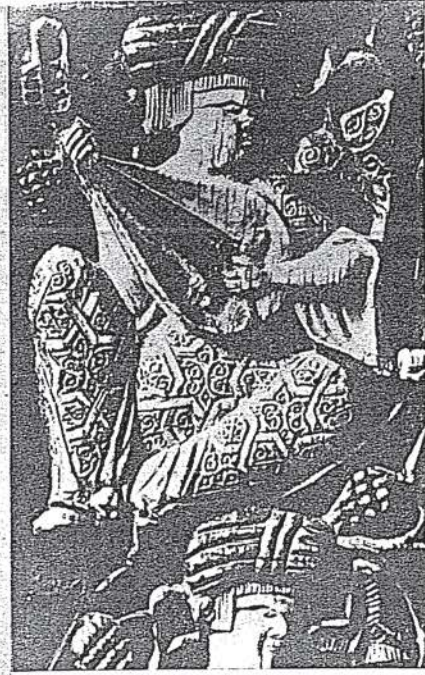
Resim 6 - Hırbetü'l-Mefcır Sarayı penceresi (Creswell)



Resim 7 - Kahire Hakim Câmî minâresinde altı kollu yıldız (Creswell)

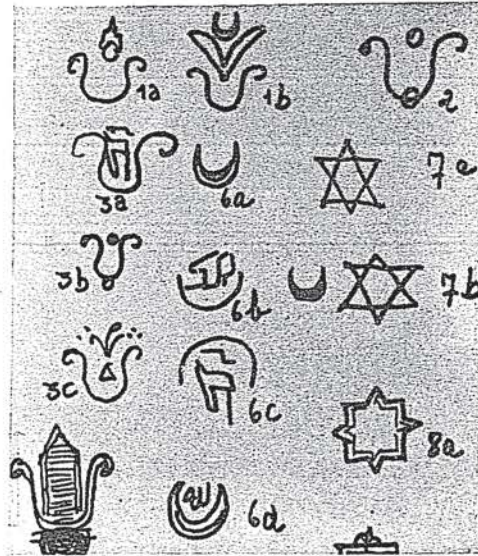


Resim 8 - Fatimî paralarında altı kollu yıldız

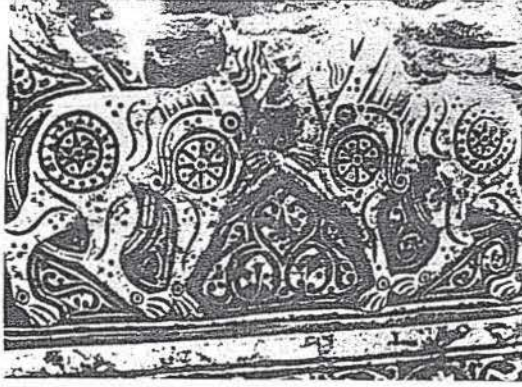


Resim 9

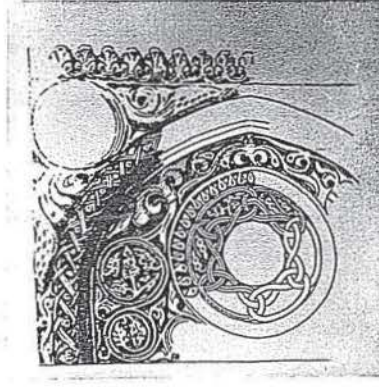
Fatimî devri müzisyenleri (Lewis)



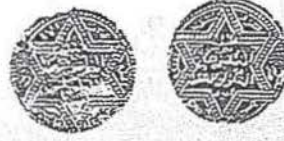
Resim 10 - Karahanlı parasında altı kollu yıldız (E. Esin)



Resim 11 - Tirmiz Sarayı tezyinatında
altı kollu yıldız (Cezar)



Resim 12 - Hargird Medresesi'nde
altı kollu yıldız (Cezar)

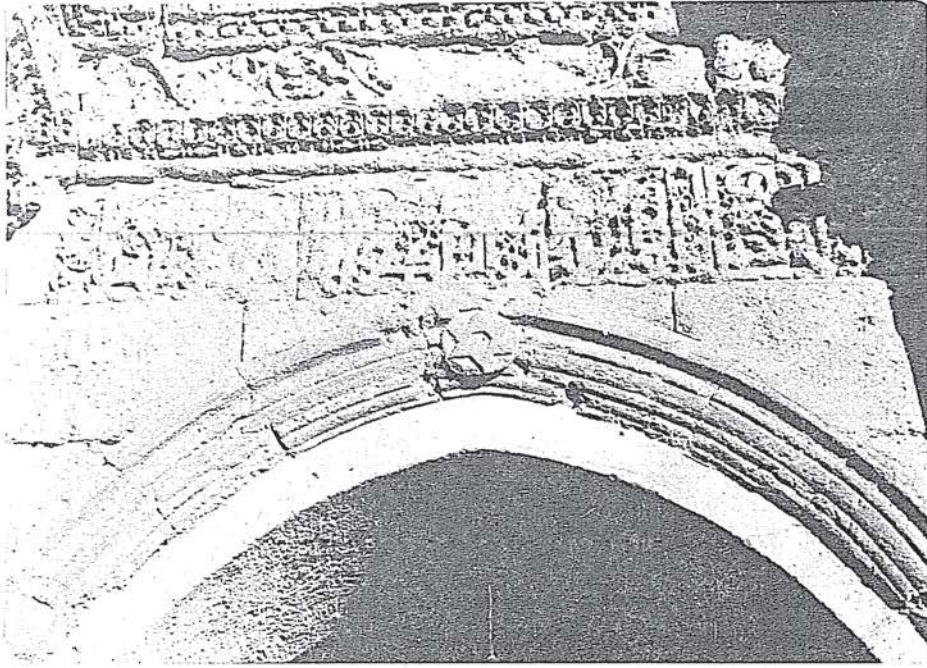


580 Tarihinde Selahaddin Adına
Halep'te Basılan Gümüş Bir
Sikke.

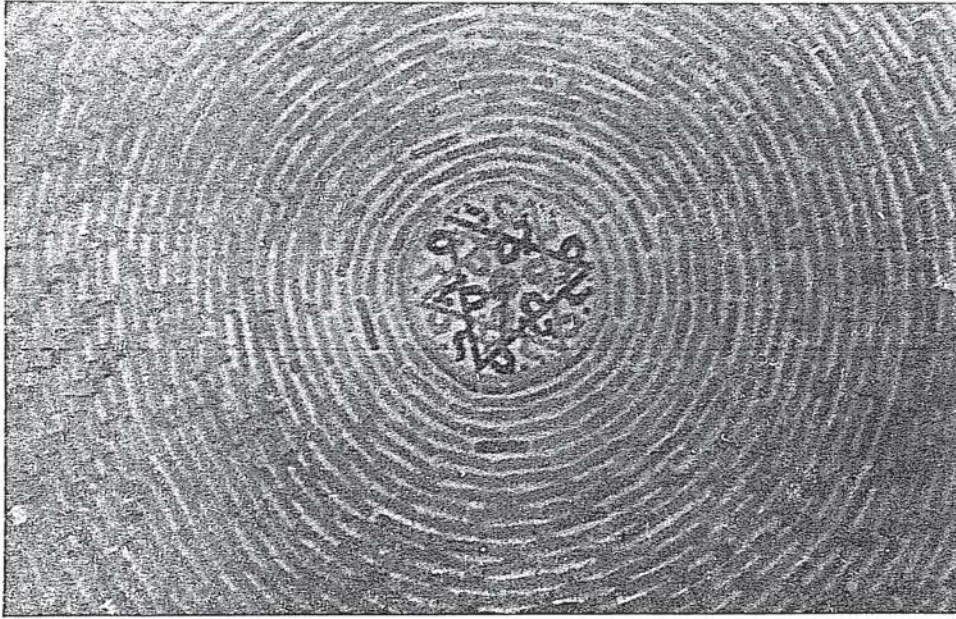
Resim 13 - Selahaddin Eyyubî adına basılan para (R. Şeşen)



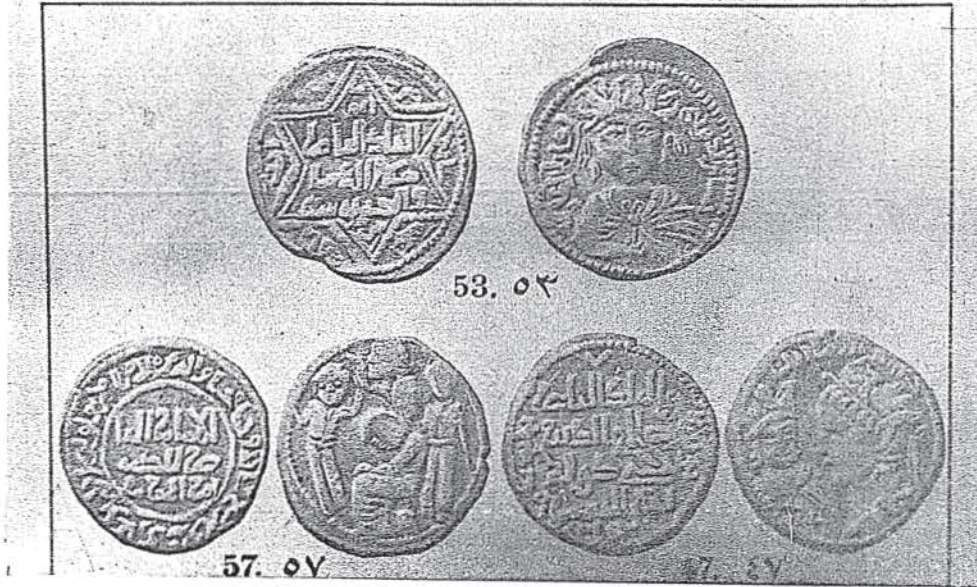
Resim 14 - Sudan'daki bir köyde S. Eyyubî'yi gösterdiğini düşündüğümüz resimde mühr-i
Süleyman (Creswell)



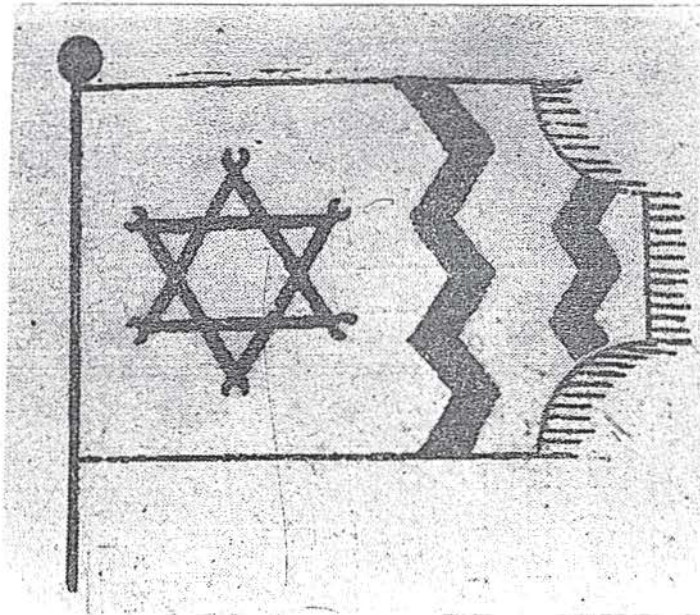
Resim 15 - Diyarbakır Ulu Câmii avlu revakındaki mühr-i Süleyman



Resim 16 - Malatya Ulu câmii kubbe göbeğindeki mümr-i Süleyman



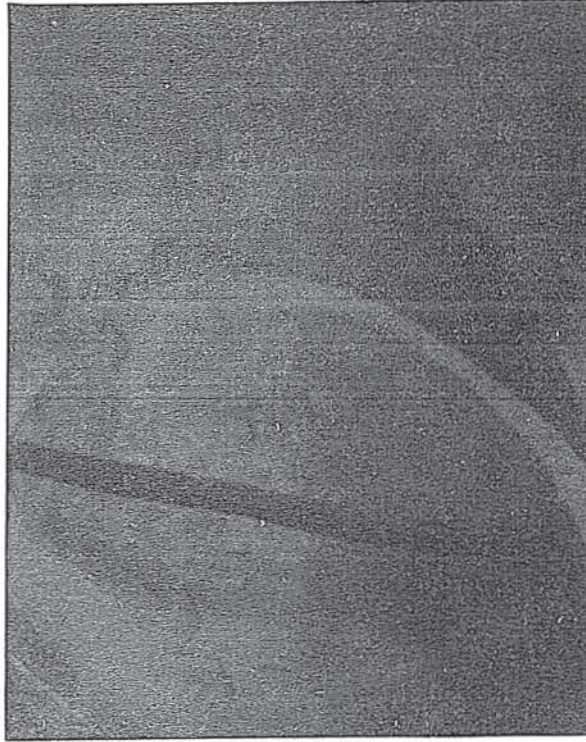
Resim 17 - Artuklu Paralarından birindeki mühr-i Süleyman (Edhem Gâlip)



Resim 18 - Teke beyi Mehmed'in bayrağındaki mühr-i Süleyman (Ertaş)



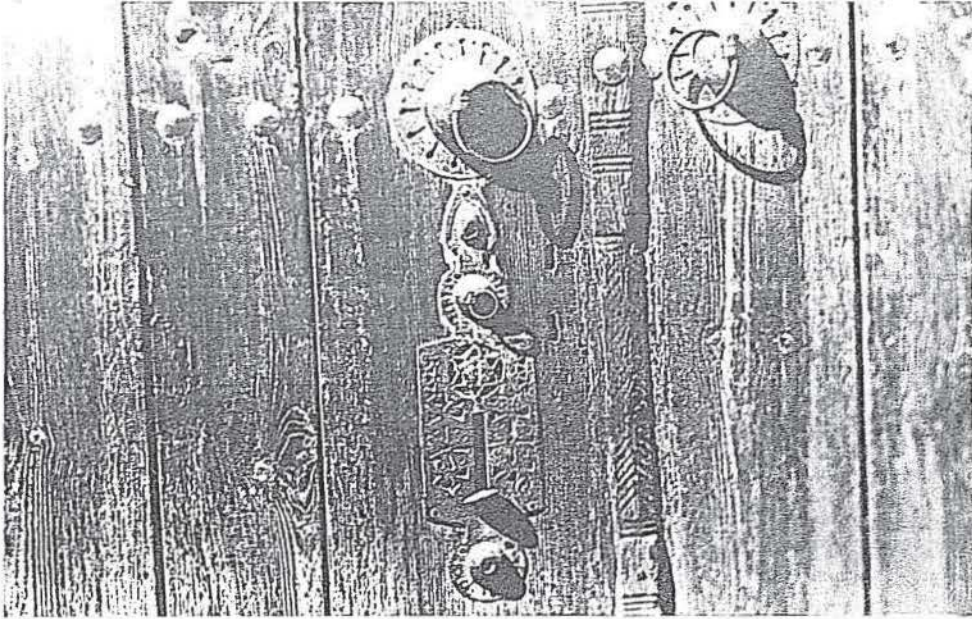
Resim 19 - Mehmet Reşad devri bir Osmanlı alay sarakı. (Kurtoglu)



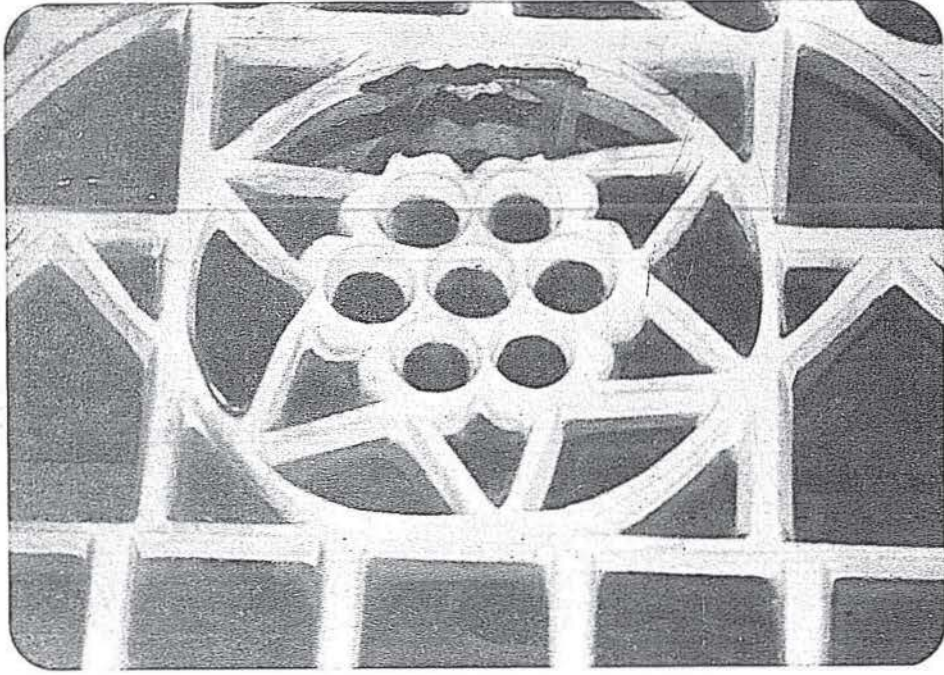
Resim 20 - Gaziantep Şeyh Câmîi'nde mühr-i Süleyman.



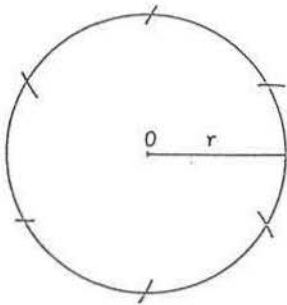
Resim 21 - Erzurum Şâfîler Mescidi çeşmesinde altı kollu yıldız.



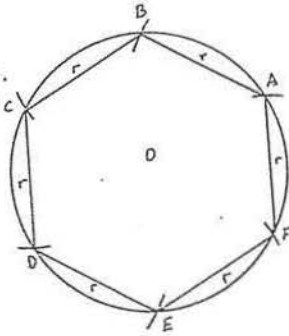
Resim 22 - Safranbolu Kayyumlar Evi kapısındaki mühr-i Süleyman.



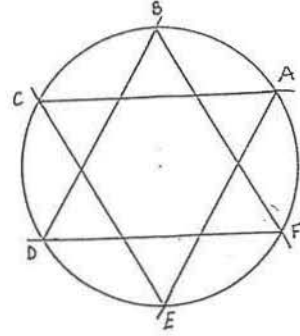
Resim 23 - Çorum Ulu Câmiî'nde, Yahudi işâreti zannıyla tahrip edilmiş bir mühr-i Süleyman.



Çizim, 1a



Çizim, 1b



Çizim, 1c